

ARHAIC ȘI MODERN ÎN INVENTARUL GOSPODĂRIEI ȚĂRĂNEȘTI ZĂRĂNDENE. EVOLUȚIE ȘI INVOLUȚIE ÎN MENTALITATE

David MIHAI

1. Definirea termenilor

Cercetări anterioare, în anii din urmă, prin care am abordat diferitele categorii ale concretului din care se constituie ansamblul relativ complex al satului (tipuri de case și gospodării, tipuri de unelte, ocupațiile specializate, instalații tehnice, mobilier și țesături, colțul sacru al interioarelor, tipologia obiectelor de ritual etc.). credem că permit acum o înțelegere de ansamblu atât a lumii sensibile cât și a esenței umane, fiecare cu atributele sale de mobilitate sau conservatorism.

Este sigur că o astfel de încercare nu poate avea nici pretenția că este întreagă, încheiată, nici certitudinea că ar fi singurul și cel mai potrivit unghi de vedere în câmpul nelimitat al speculației teoretice.

Credem însă că, prin aceasta, contribuim la descoperirea de un anumit spirit pozitivist, cam prea de durată în cercetarea etnografică (nu însă și inutil, atâta vreme cât el oferă din abundență tocmai "inventarul" atât de necesar unor cuprinderi de ansamblu).

Încercăm aici o abordare fenomenologică a lumii satului. Conform concepțiilor lui Husser, acest gen de abordare, această direcție presupune finalizarea prin descompunerea unei "lumi a sensurilor". Iar cea mai potrivită formă de cercetare a sensului este una care, în cazul satului îl poate defini ca o "realitate în devenire", folosind ca instrumente doi vectori esențiali, vechiul și noul, arhaicul și modernul, tradiția și inovația.

Înțelegem arhaicul ca formă concretă a arhetipului, cu ritm lent al devenirii, cu o oarecare inerție, rezistență la devenire.

Nuanțând termenul, arhaicul este un element prin care se definește o identitate străveche, care ascunde în esența sa atribute care se vor regăsi, oarecum alterate, o lungă perioadă de timp. Prin acestea el primește o înărcătură de simbol, influențând decisiv mentalitatea. Iar prin simbolistică se situează treptat la limita dintre sacru și profan, rezistând prin sine ca rațiune suficientă. Constituirea sa ca întreg este insesizabilă (ca acumulare lentă) și prin aceasta devine (sau pare) imuabil. Astfel explicată, noțiunea de arhaic e similară oarecum, cu cea de bătrânețe privită ca un dar (deci nu cu îmbătrânirea ca proces).

Singur, arhaicul nu permite sesizarea schimbării, realitate ușor de observat. Iată, de ce este necesar și celălalt termen, modernul. Acesta întrușipează dinamismul, devenirea e factorul "uzurpator". În general, pentru lumea satului românesc, perioada interbelică, spre sfârșitul ei, este asimilată în timp ca o etapă de început a modernizării.

În viața materială a satului prin modernizare înțelegem modificarea tehnicilor de construcție, a principiilor de funcționare, a surselor de energie, a materiilor prime, a modalităților de lucru. Nu înțelegem însă, că ar fi absolut necesară o conotație pozitivă a tuturor acestor modificări structurale, ca de altfel și în cazul rezistenței, cu orice preț, a arhaicului. Modernizarea satului mai înseamnă însă, și surparea unei lumi, o surpare care potențează, care îl investește pe om cu atributele necesare pentru o lume a înțelesurilor mai ample, în care - nu în ultimul rând - temeiul este utilitarismul, accentuat ca principiu.

II. Inventarul arhaic

De-a lungul vremurilor omul a purtat în sine neodihna unei lupte, "o luptă... pentru câștigarea unui prisos de sine¹. Fie singur, fie în mijlocul societății, el s-a străduit în sensul acesta, cu mijloace modeste, absolut necesare, ele păstrându-i statutul simplității. Iar, aceasta nu este decât o stare primordială, morală, a omului care se mișcă esențial, sincer și direct. Inventarul instrumentelor sale este unul restrâns, activitatea este esențializată, omul este simplu și echilibrat. În simplitatea lui el este curat și întreg, liber de elemente inutile, are puterea de a depăși contingentele. Trăiește vârsta din plin și firesc, "o trăiește astfel pentru că este în ea"².

Prezentarea de către noi a inventarului de interior sau a celui din gospodărie va fi limitată pentru că astăzi e foarte greu-imposibil poate, de sesizat tot ceea ce de-a lungul secolelor a apărut sau a dispărut în inventarul acesta (e vorba, spre exemplu, de tipologia elementelor de interior). Limitarea se rezumă la genurile fundamentale care asigură structura de adăpost a locuinței.

Interiorul zărăndean cuprinde - cu mici variații, nesemnificative - soba cu camniță, patul de lângă perete (de obicei în prelungirea sobei), masa cu lavițe sau cu bancă, blidarul cu bufet, lingurarul, ruda de haine, lădoiul, scoarța de deasupra patului, ștergare lungi, dulapul de haine, păretarul pe care sunt prinse componentele colțului sacru (icoană, mătânii, cruce). Acestea sunt elemente fundamentale, regăsite în intervalul secular. Arhaismul acestora este probat, în primul rând, de faptul că sunt confecționate, în cea mai mare parte, în gospodărie. În al doilea rând, atributul respectiv este probat de faptul că materia primă sau materialul (fibrele vegetale, lemnul, produse de natură animală: lână, piele), provin din gospodărie sau din apropierea acesteia, la fel ca și materialul de construcție al locuinței, subliniind deci, caracterul autarhic al acestora. De aici derivă și structura de zonă relativ închisă a fiecărui sat și a ținutului zărăndean în ansamblul său (excepție fac satele din avalul Crișului Alb), habitat care "ține de sensurile și valorile spontaneității, și este ca atare solidar cu aceea ce intră în extricțiune astăzi: ..... civilizația credințelor și crezurilor, în mare, civilizația naturii"³.

1. Ernest Bernea, "Îndemn la simplitate", București 1995, p. 7.

2. Ibidem, p. 9.

3. Constantin Noica, "Cuvând înainte despre rostirea românească", București 1987, p. 182.

În primă instanță sculele, instrumentele, uneltele cu ajutorul cărora se confecționau elementele de interior, sunt cele mai vechi piese care alcătuiau inventarul gospodăriei (topor, bardă, rindea, mezdroleală, ciocan, clește, piroane, scoabe, sfredele), alături de cele necesare practicării ocupațiilor tradiționale (agricultură, păstorit, cules, vânătoare, pescuit). Între acestea din urmă, ca piese arhaice, se regăsesc: plugul de lemn, săpăliga, sapa, hârlețul, secera, coasa, înblăciul, țestul, vasele din lemn scobit sau din lut ars, coșurile, fierăstrăul, presele, leasa, coșnițele, undița și vârstele, capcanele și butoaiele.

În al treilea rând, arhaismul este pus în evidență și de faptul că, atunci când este posibil, când materialul prin însăși forma și structura sa se apropie de nevoile funcționale, intervenția omului este limitată la o strictă transformare (ex. tiocuri sau coșuri din coajă de copac răsucită sau îndoită, cosnițe din buturugi, plugul dintr-un singur trunchi, cârligul pentru crengi).

Sigur că, inventarul acesta se extinde mult în legătură cu ansamblul ocupațiilor și nevoilor umane. Introducem și aici limitarea la ceea ce este comun gospodăriei pentru a putea ușura analiza proceselor, evolutiv și involutiv, acum, după ce am accentuat trei atribute esențiale prin care putem sesiza autenticitatea și arhaismul.

În privința elementelor de port, numeroase descrieri sau imagini existente fac înțelegerea mai ușoară. Fără a le menționa în amănunțime, subliniem câteva caracteristici prin care se definește arhaicul: cămașa, pantalonul și laibărul din pânză de casă lucrată la pive, vâltori, război de țesut; croiul simplu și larg; opinca fără gurgui; gama cromatică redusă la alb și negru; motivul absolut geometric al decorului; așezarea acestor motive în benzi verticale sau orizontale; pumnarii cu fodorii; cusătura „după scris”, cojocul înfundat și brodat pe piept în roșu și negru.

Desigur că, nu este surprinzătoare observația următoare: urme mai pregnante a arhaicului se regăsesc astăzi în satele izolate din Zarand (relativ izolate, în sensul unei mai mari distanțe între acestea și centrele urbane sau ale comunelor mai importante). Aici și ocupațiile tradiționale s-au păstrat în mai mare parte, împreună cu obiceiurile care le definesc. O observație care nu se mai cere argumentată.

De altfel, chiar în sânul comunității sătești se evidențiază o individualizare pregnantă, subliniată de Silvestru Moldovan la sfârșitul secolului trecut: "Tot asemenea e curios lucru cu pășunea. Sunt rare comunele care să aibă pășune comună; în cele mai multe părți fiecare om își păște vitele în locul său."⁴.

Modernizarea

Sub diverse aspecte aceasta e sesizabilă, după mărturiile existente, încă din ultima parte a secolului trecut, cu o pondere relativ redusă în lumea satului zărăndean până în perioada interbelică. Ea este evidentă mai întâi în portul localnicilor din zona minieră. O realitate care nu scapă lui Nicolae Iorga în celebrele sale descrieri de călătorii în Ardeal. Încă înaintea sa, Silvestru Moldovan menționa: "Portul vechi, original din Zarand mai bine s-a păstrat în părțile muntoase ale Zarandului, pe la București,

4. Silvestru Moldovan, "Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei", Sibiu 1898, p. 44.

Rovine, Șesuri, Curechiu, Dupăpiatră, ș.a. Apropiindu-ne însă de locurile băieșești și de Valea Crișului, portul este influențat și schimbat de porturile străinilor ce se află pe acolo. Dar și în părțile acestea plugarii au păstrat încă mult din portul românesc, așa că putem zice, că la ei motivele sunt românești și portul e numai corcit și împeștriat cu străinisme, pe când băeșii au port mai de tot străin⁵.

Treptat înnoirile s-au manifestat în ceea ce este esențial în viața oamenilor: activitatea și mentalitatea (aceasta din urmă analizată de noi în alt capitol al lucrării).

Apariția mașinilor cu aburi în minerit nu a determinat o copiere a acestora în gospodărie; (mult prea complexe atât în construcție cât și în funcționare, puteau fi realizate doar industrial și pentru activități industriale). S-au copiat în schimb principii de funcționare ale subansamblurilor mai simple (sistemul bielă - manivelă introdus la tocila pentru cuțite și topoare, aceasta putând fi acționată acum cu piciorul, ambele mâini fiind disponibile). E de menționat că împrumuturile au avut și un sens invers, gospodăria țărănească spre industrie (vezi șteampul cu săgeți pentru zdrobirea minereului aurifer). Transformările decisive prin modificarea tehnicilor de construcție, a principiilor de funcționare, a surselor de energie, a materiilor prime și materialelor sau a modalităților de lucru se vor produce abia la finele perioadei interbelice. Apar primele motorașe electrice și primele pompe de fabricație germană și austriacă (motorul în doi timpi folosit la gateri și boteze), mașinile de găurit manule în locul sfredelelor și începe construcția primelor locuințe particulare din cărămidă, acoperită cu țiglă în locul paielor de grâu sau a șindrii, după o perioadă de stagnare determinată de nevoile refacerii după război, modernizarea va face pași decisivi în sensul că ponderea noilor bunuri va crește, acestea devenind majoritare în structura inventarului gospodăresc.

Fenomenul va cunoaște o dinamică tot mai accentuată, dar haotică, găsind satul oarecum descoperit din punct de vedere mental, el fiind supus unui proces de distrugere sistematică a rezervelor sale fundamentale de către comunism. Rând pe rând au căzut pradă conceptului demagogic potrivit căruia trebuie "să dispară diferența dintre sat și oraș" proprietatea, simțul gospodăresc, sentimentul responsabilității pentru muncă, respectul față de lege, starea de spirit care lega omul de glia strămoșească și de roadele acesteia.

Însă, chiar și fără acest accident istoric nefast, dinamica modernizării n-ar fi putut aduce numai consecințe pozitive ori numai negative și aceasta conform principiilor din teoria filosofică.

IV. Evoluție și involuție în mentalitate

Orice opțiune presupune o renunțare. Indiferent de genul opțiunii sau renunțării, efectul ultim pentru om e la nivelul mentalului pentru că: "De la gândirea mitică primară până azi, omul ne apare neliniștit de pământ, de cerul vizibil, de spațiul dintre cer și pământ, de lumea presupusă de dincolo de cer, de viață, de moarte, de limitele puterii sale și de nevoia de a se înțelege pe sine, semenii binevoitori și dușmanii, și de toate

5. Ibidem, p. 48.

întâmplările lumii exterioare”⁶. În ultimă instanță chiar și schimbările exterioare omului produc și modificarea sinelui, în cele mai multe cazuri absolut de neanticipat de către ființa umană supusă procesului schimbării.

Civilizația din ultima epocă istorică a făcut din om acea ființă complexă, tot mai îndepărtată de idealul inconștient uneori al simplității. "Cu cât omul și-a creat mai multe nevoi, semn al unei înalte trepte de civilizație, cu cât el a devenit mai puțin stăpân pe sine, cu atât a fost mai puțin liber”⁷. Socrate spunea discipolilor săi în piețele Atenei "iată, atâtea bunuri de care eu n-am nevoie." Cuprinzând uneori și neesențialul, podoaba inutilă, viața interioară a omului a avut aparențele unei creșteri spre împlinire, în realitate s-a petrecut o sărăcire din cauză că această creștere nu era una organică, ci haotică. Prin ambiții și gesturi nenumărate omul vrea să corespundă vremurilor, vrea mai binele. "Omul modern a avut o sete de mai bine, dar nu s-a aplecat îndeajuns asupra naturii acestui bine”⁸.

Către o dreaptă cumpănire, cel mai greu lucru derivă poate din faptul că noul se condiționează cu numeroase elemente ale arhaicului, pentru om cel mai dificil lucru și de neîmplinit în ansamblul său este tocmai sesizarea și coordonarea tuturor acestor condiționări. Și, astfel, în ciuda rațiunii sale, întregul proces al modernizării are multe consecințe care, alături de necesitate, lasă loc și întâmplătorului.

S-a accentuat în aceste considerații că, omul cu cât își lărgeste orizontul, cu atât mai greu se orientează. Dacă rămân singure considerațiile respective devin o pledoarie absolută pentru întoarcerea la "starea naturală". Mai mult, ar contrazice principiul enunțat în deschiderea acestui capitol.

Care sunt consecințele pozitive, argumentele în favoare modernității? Ar fi în primul rând faptul că dacă omul este o ființă rațională, cunoașterea, ca suport al raționalului este indispensabilă vieții. Iar această cunoaștere, dacă este contemplativă modifică sinele, dacă este angajată în lumea concretului schimbă un mod de viață în ansamblul său. Ar mai fi și faptul că modernizarea, prin obstacole sau prin nevoia de adaptare impune omului, îl obligă pe acesta la o adaptabilitate sporită. Prin înnoiri el nu devine doar prizonierul unor cerințe din ce în ce mai mari, ci factorul creator, aceasta pentru că nevoia naște idei. Astăzi satul în ansamblul său, deci și cel zărândeau, "este o totalitate pe care acum istoria vine s-o dezintegreze, cu mersul ei către ceva, ce nu poate fi refuzat de nici o spaimă și nici un regret”⁹.

Schimbările sunt ușor sesizabile azi, mai ales în satele din valea Crișului Alb, anume Crișcior, Ribița, Țebea, Vața, Birtin, Ociu etc. Se optează pentru o arhitectură monotonă, tipizată, folosind materiale mai rezistente (piatră, cărămidă, fier, țiglă). Civilizația lemnului, de tradiție în Zarand, se mai regăsește doar în construcțiile vechi. Se renunță la măiestrie, la ritmurile în construcție, la individualitate și se optează pentru trănicie și funcționalitate. Mobilierul de interior simplu este înlocuit cu produsele industriei mobilei. Se optează pentru diversitate, renunțându-se la simplitate și armonie.

6. Petre Țuțea, "Bătrânețea și alte texte filosofice", București 1992, p. 87.

7. Ernest Bernea, *op. cit.* p. 7.

8. Ibidem.

9. Constantin Noica, *op. cit.*, p. 182.

Crește funcționalitatea interiorului, dar acesta devine mult prea electric, soluțiile alese mergând unori până la limita grotescului involuntar.

Sculele simple sunt înlocuite cu cele multifuncționale în ocupații care devin tot mai complexe. Satul devine dependent de produsele industriale, dar și stimulează domeniile acesteia.

Circulația bunurilor și a oamenilor se accelerează, găsindu-i însă nu întotdeauna pe țărani pregătiți să se susțină pe suportul echilibrului fragil dintre arhaic și modernitate.

Materialele sintetice în locul pânzei țesute în casă, motivele și culorile amestecate ale costumelor populare, amalgamarea portului popular cu cel orășenesc, folosirea utilajelor productive care fac inactual efortul colectiv (claca), evidențiind individualismul în defavoarea spiritului comunitar, accentuarea caracterului profan al vieții, sacralul păstrând tot mai mult trăsăturile oportunismului și aspectul formal sau dispărând cu totul, toate acestea și altele încă arată că satul a optat către direcția utilitarismului, pragmatismului. Relația de într-ajutorare cedează treptat locul relației de afaceri. În raport de toate acestea e greu de cumpănit între opțiune și renunțare. Putem să fim doar observatorii atenți care consemnează spectacolul acelei dezintegrări în mersul către ceva, despre care vorbește Noica.

**ARCHAIC AND MODERN IN THE INVENTORY OF VILLAGER'S HOUSEOLD
FROM ZARAND EVOLUTION AND INVOLUTION IN MENTALITY**

SUMMARY

Archaism and modernism in the inventory of the contry-side farm in Zarand. Evolution and regress in mentality.

In their main sense for the people living in the contry-side archaism and modernism mean varied realities. Thes first represents an ancient identity, spoiled in time, always placed at the limit between sacred and profane. The second of the two represents the falling apart of the old symbols as it does bring about the utilitarianism.

Essentially, the opposition to change and the change itself are mental attitudes.

A material reality, the farm-inventory is the first and the most undoubted aspect to express the antithesis. Today, the village is an entity which the history will desintegrate, beyond fears and regrets.